

РЭДУКАВАНЫЯ ЛЕКСІЧНЫЯ АДЗІНКІ
Ў ВУСНЫМ МАЎЛЕННІ

Адным з перспектыўных напрамкаў сучаснай беларускай лінгвістыкі з’яўляецца вывучэнне вуснага маўлення. Цікавасць лінгвістаў да вуснага маўлення абумоўліваецца ўзрастаннем ролі вуснага маўлення як формы існавання мовы, пашырэннем яго функцый, павышэннем ролі дыялогу ў працэсе камунікацыі, плюралізацыяй зносін. Адзначаецца цікавасць да вывучэння фанетыкі спантаннага маўлення, дыялагічнага і маналагічнага вуснага маўлення, заўважаецца тэндэнцыя насычэння гутарковага маўлення рознымі размоўнымі элементамі.

Неад’емнай якасцю вуснага маўлення з’яўляецца рэдукцыя (кампрэсія, сцісканне) форм слова ці цэлых словазлучэнняў як вынік дзеяння прынцыпа эканоміі – натуральнага працэсу маўлення. Тэндэнцыя заўважная на ўзроўні вуснай кадыфікаванай літаратурнай мовы, але ў большай ступені – у гутарковым маўленні. Асноўная маса носьбітаў мовы, у маўленні якіх назіраецца рэдукцыя, не задумваюцца правільна ці няправільна яны вымаўляюць, успрымаючы такое вымаўленне як штосьці натуральнае. Другая частка носьбітаў, як правіла, ставіцца катэгарычна да падобнага вымаўлення, успрымаючы яго як парушэнне нормы, забруджванне маўлення. Рэдукаваныя формы з’яўляюцца натуральнымі для маўлення людзей. І факт іх наяўнасці сведчыць не толькі пра нейкую неахайнасць у вымаўленні, а, магчыма, пра нараджэнне ў маўленні, у мове новых адзінак. Мова развіваецца, і таму захоўваць формы нязменнымі немагчыма. Нягледзячы на нязвыкласць у гучанні для некаторых рэдукаванай лексічнай адзінкі, яна застаецца зразумелай, пазнаецца ў маўленні ў канкрэтнай камунікацыйнай сітуацыі. Нельга не пагадзіцца з І. А. Бадуэнам дэ Куртэнэ, які падкрэсліваў, што ўсе факты мовы з’яўляюцца раўнапраўнымі і іх можна лічыць толькі больш ці менш важнымі, але ніяк нельга свядома не звяртаць увагу на іх.

Пад найбольшую фанетычную дэфармацыю трапляюць высокачастотныя словы. Ступень дэфармацыі слоў залежыць ад ступені выдзялення іх у фразе, месца ў сінтагме, тэмпу вымаўлення. Яскравым прыкладам можа з’яўляцца слова *ёсць*. У вусным дыялектным маўленні, згодна з ДАБМ, гэтая лексема мае 15 варыяцый: *ёсць, ёсь, есь, есць, ест, есть, ё, е, ёсьцека, ёсцяка, ёсцяка, есцяка, есцяка* і інш. У гутарковым маўленні часцей выкарыстоўваюцца формы *ёсць* і *ёсь, ё, е* (рэдукаваныя). На рэдукцыю формы ў моўнай плыні таксама істотна ўплывае характар наступнага зычнага (напрыклад, *ёсць зубы* [jоз’зубы], *ёсць шапка* [jошшапка]), дзе назіраем рэдукцыю формы і рэгрэсіўную асіміляцыю.

Заўважна рэдукцыя фінала *-ць* у назоўніках жаночага роду на *-сць* пры хуткім і сярэднім тэмпе маўлення: напрыклад, *кантраснасць* [кантраснас’] *фарбаў, абьякавасць* [абыјакавас’] да *жыцця* і інш.

Відавочна рэдукцыя на стыку марфем у лічэбніках 50, 60, 70, 80 у дыялектным і гутарковым маўленні: *пяцьдзясят* [n'az'ac'am] і [n'iic'am], *шэсцьдзясят* [шэ'с'ат] і [шэ'з'іс'ат], *семдзясят* [с'эмс'ат], *восемдзясят* [вос'імс'ат].

Розныя фанетычныя асаблівасці гутарковага маўлення вызначаюцца не толькі пазіцыйнымі ўмовамі рэалізацыі фанем унутры слова, але і пазіцыяй слова ў фразе (напрыклад: *ты чалавек!* [чалав'эк] (моцная пазіцыя ў фразе), *там чалавек* [чэк] *трыста* (слабая пазіцыя)).

Традыцыйна падобныя з'явы рэдукцыі лічацца ненарматыўнымі і сведчаць пра неадукаванасць носьбіта мовы. Але такія з'явы неабходна фіксаваць і аналізаваць, каб разумець, як развіваецца мова, яны могуць сведчыць пра эвалюцыйныя працэсы ў ёй. Рэдукаваныя варыянты лексічных адзінак цалкам заканамерныя ў вусным маўленні. «...Неабходна сталае назапашванне і абнаўленне корпусу маўленчых узораў, якія будуць дазваляць рабіць абгрунтаваныя вывады аб функцыяніраванні вуснага беларускага маўлення». Жывое беларускае вуснае маўленне пакуль што застаецца слаба вывучаным.

Ю. М. Кардубан

АБ СУАДНОСІНАХ ПАМІЖ СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ КАМПРЭСІЯЙ І КАМПРЭСІЎНЫМ СЛОВАЎТВАРЭННЕМ

З'ява кампрэсіі выступае ў якасці самага рэпрэзентатыўнага паказчыка таго, што ў мове дзейнічае імкненне да эканоміі моўных сродкаў, або «закон найменшага намагання» (*loi du moindre effort*), абгрунтаваны А. Марцінэ. Моўная эканомія ўяўляе сабой адно з агульнатэарэтычных паняццяў лінгвістыкі і мае дыяхранічнае і сінхранічнае вымярэнне.

У сінхранічным плане паняцце кампрэсіі перш за ўсё звязана з такімі адзінкамі, як слова, сказ, тэкст. Так, кампрэсія на ўзроўні слова разглядаецца ў працах Я. Развадоўскага, В. У. Вінаградава, Л. М. Мурзіна. Кампрэсія як лінгвістычная з'ява трапляе таксама ў поле зроку даследчыкаў выказванняў і тэксту (С. А. Семяніцкі, С. С. Камарова). Да пытанняў мадэлявання працэсаў сэнсавай кампрэсіі тэксту звяртаецца Т. П. Карпіловіч. Такім чынам, з'ява кампрэсіі дагэтуль прыцягвае ўвагу лінгвістаў, аднак у межах словаўтварэння яна даследавалася толькі ў некаторых працах (Г. В. Глухаў, А. І. Шумагер). У прыватнасці, да цяперашняга часу не існуе агульнапрынятага азначэння словаўтваральнай кампрэсіі, дагэтуль не акрэслены межы кампрэсіўнага словаўтварэння, гэтыя з'явы нават разглядаюцца як тоесныя.

На нашу думку, словаўтваральную кампрэсію і кампрэсіўнае словаўтварэнне варта разглядаць як суадносныя з'явы, якія нельга атаясамліваць. Так, кампрэсіўнае словаўтварэнне перш за ўсё звязана з праяўленнем адной з асноўных функцый словаўтварэння. Як вядома, асноўнымі функцыямі словаўтварэння як дзейнасці з'яўляюцца наступныя: 1) намінатыўная, калі